

UMCS

UNIWERSYTET MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ W LUBLINIE
Wydział Pedagogiki i Psychologii

Edyta Masternak

Autoreferat pracy doktorskiej

**Znaczenie biblioterapii w rozwijaniu umiejętności społecznych
i korygowaniu symptomów wykojenia społecznego nieletnich**

Promotor pracy:
dr hab. Andrzej Węgliński

Recenzenci:
dr hab. Irena Mudrecka,
dr hab. Anna Kieszowska

Istotą opisanych w rozprawie doktorskiej oddziaływań o charakterze biblioterapeutycznym jest wykorzystanie możliwości celowego, systematycznego kontaktu nieletnich z literaturą. Biblioterapia, jako zamierzone działanie przy wykorzystaniu książki lub materiałów niedrukowanych, jak dzieła plastyczne, fotografia, film itp. prowadzi do realizacji celów ogólnorozwojowych, profilaktycznych, rewalidacyjnych i resocjalizacyjnych. Uspokaja, relaksuje, obniża poziom lęku, wzmacnia poczucie własnej wartości, przygotowuje do pełnienia ważnych ról, wskazuje metody rozwiązywania osobistych problemów, dzięki identyfikacji z bohaterem literackim pomaga nawiązywać pozytywne relacje z innymi ludźmi, rozwija osobowość, empatię i uczucia, pomaga zachować zdrowie, wzmacnia motywację do uczenia się konstruktywnych zachowań i postaw (T. Kruszewski 2006). Kontakt nieletnich z książką nie tylko dostarcza rozrywki, lecz jest pomocny w odzyskiwaniu bądź budowaniu wiary w siebie, zaakceptowaniu trudnej sytuacji, ukazywaniu wzorców osobowych i kanonów postępowania. Identyfikacja nieletnich z losem bohaterów literackich może wpłynąć na zmianę zachowania, sposobu myślenia i zmotywować do twórczego, kreatywnego działania.

Problematyka badań własnych została poprzedzona szczegółowymi studiami literatury przedmiotu, na podstawie których zaprezentowano modele teoretyczne resocjalizacji instytucjonalnej nieletnich, genezę oraz możliwości wykorzystaniu biblioterapii w eliminowaniu symptomów demoralizacji nieletnich. Istotną częścią wprowadzenia teoretycznego stanowi charakterystyka socjoterapii jako formy korygowania zaburzeń w zachowaniu i wspomagania rozwoju osobowego nieletnich.

1. Cel i problematyka badawcza

Celem zaplanowanego i przeprowadzonego eksperymentu pedagogicznego była próba oceny efektywności biblioterapii w rozwijaniu umiejętności społecznych i korygowaniu symptomów demoralizacji nieletnich skierowanych do schroniska. W opracowanym cyklu spotkań biblioterapeutycznych stworzono nieletnim możliwość rozwijania umiejętności społecznych. W zaplanowanym eksperymencie pedagogicznym skoncentrowano się na walorach poznawczych i praktycznych projektu. Walorem poznawczym eksperymentu pedagogicznego wydaje się być stosunkowo wysoka innowacyjność, ponieważ w dotychczasowej praktyce resocjalizacyjnej brakuje autorskich projektów i badań o charakterze eksperymentu pedagogicznego odnoszących się do wpływu biblioterapii na rozwijanie kompetencji społecznych nieletnich i korygowanie ich symptomów demoralizacji.

Ogólny cel badań własnych określony w ramach zaprojektowanego eksperymentu pedagogicznego sprowadza się do próby odpowiedzi na następujące główne pytanie: *czy i jaka jest skuteczność zajęć biblioterapeutycznych realizowanych w pracy z grupą nieletnich skierowanych do schroniska?*

W ramach eksperymentu przeprowadzono zajęcia biblioterapeutyczne z grupą 27 wychowanków umieszczonych w schronisku dla nieletnich. Grupę porównawczą stanowiło 54 wychowanków schroniska dla nieletnich przebywających w placówce w tym samym czasie, co uczestnicy eksperymentu.

Ponadto sformułowano szczegółowe problemy badawcze. W pierwszej kolejności zostaną zaprezentowane pytania dotyczące oceny poziomu wyodrębnionych zmiennych zależnych:

1. *Jaki jest poziom i cechy asocjalności nieletnich umieszczonych w schronisku?*
2. *Jaki jest poziom wrażliwości moralnej nieletnich przebywających w schronisku?*
3. *Jaki jest poziom i cechy niedostosowania społecznego badanych nieletnich?*
4. *Jakie są cechy emocjonalności badanych wychowanków schroniska dla nieletnich?*
5. *Jakie są zainteresowania i aspiracje nieletnich umieszczonych w schronisku?*

Następnie opracowano pytania dotyczące oceny efektywności programowanych zajęć biblioterapeutycznych w schronisku dla nieletnich:

1. *Czy i w jakim stopniu udział w treningu biblioterapii wpłynie na korygowanie cech asocjalności badanych nieletnich?*
2. *Jak udział w programie biblioterapii zmieni cechy wrażliwości moralnej badanych?*
3. *W jakiej mierze udział w treningu biblioterapii wpłynie na cechy niedostosowania społecznego nieletnich przebywających w schronisku?*
4. *Czy i w jakim stopniu nastąpią zmiany w cechach emocjonalności nieletnich uczestniczących w treningu biblioterapii?*
5. *W jakim stopniu uczestniczenie w programie biblioterapii wpłynie na rozwijanie zainteresowań, aspiracji i dokonań życiowych badanych nieletnich?*

2. Hipotezy robocze

Do pytania głównego oraz pytań szczegółowych sformułowano następujące hipotezy robocze.

Hipoteza główna brzmi: ***uczestniczenie w programie biblioterapii istotnie wpłynie na rozwój kompetencji prospołecznych i korygowanie symptomów asocjalności badanych nieletnich.***

Odpowiadając na pozostałe pytania badawcze przyjęto następujące hipotezy szczegółowe:

1. *Udział w programie biblioterapii istotnie wpłynie na zmniejszanie poziomu asocjalności nieletnich skierowanych do schroniska.*
2. *W efekcie oddziaływań terapeutycznych nastąpią korzystne zmiany w zakresie wrażliwości moralnej badanych nieletnich.*

3. *Udział w programie biblioterapeutycznym wpłynie na obniżenie symptomów niedostosowania społecznego nieletnich.*
4. *Udział w treningu biblioterapii przyczyni się do rozwoju pozytywnych cech w zakresie emocjonalności nieletnich.*
5. *Uczestniczenie w programie biblioterapii w istotnym stopniu wpłynie na rozwijanie zainteresowań, aspiracji i dokonań życiowych badanych nieletnich.*

3. Zmienne uwzględnione w eksperymencie i ich wskaźniki

W planowanym badaniu zmienną niezależną główną będzie zaplanowana i przeprowadzona interwencja wychowawcza w postaci eksperymentu pedagogicznego, polegającego na zespole oddziaływań na nieletnich w ramach zajęć biblioterapeutycznych, zrealizowanych w postaci grupowych zajęć wychowawczych z wykorzystaniem literatury oraz elementów arteterapii.

W eksperymencie uwzględniono następujące zmienne: niezależna – *program biblioterapii*. Zmienne zależne: *cechy asocjalności nieletnich; cechy wrażliwości moralnej nieletnich; cechy zaburzeń w zachowaniu nieletnich, cechy emocjonalności nieletnich; aspiracje i zainteresowania oraz cechy jakości życia nieletnich.*

Wyszczególnione zmienne zależne odnoszą się do sytuacji nieletnich umieszczonych w schronisku, jak i przebiegu i następstw procesu demoralizacji. W tabeli poniżej zestawiono zmienne z ich wskaźnikami empirycznymi.

Tabela I. Wskaźniki empiryczne badanych zmiennych

Zmienne	Wskaźniki empiryczne zmiennych
Asocjalność	Uczucia agresywne, izolacja, lęki społeczne, represje, alienacja, autyzm, niedojrzałość, orientacja wartości, niedostosowanie społeczne (Inwentarz Carla F. Jesnessa)
Wrażliwość moralna	Wrażliwość na siebie, wrażliwość na innych, wrażliwość na świat, wrażliwość na wartości moralne, wrażliwość na siebie i innych, wrażliwość na świat i wartości moralne (Kwestionariusz Wrażliwości Moralnej SWS)
Symptomy zaburzeń w zachowaniu	Zachowania o charakterze internalizacyjnym i eksternalizacyjnym (Kwestionariusz Achenbacha – wersja TRF dla wychowawców)
Cechy emocjonalności	Odniesienia emocjonalne do samego siebie, matki, ojca, partnera, zdrowia, przyszłości i pracy (Test Kolorowych Kwadratów A. Weyssenhoff)
Zainteresowania i aspiracje nieletnich	Aspiracje rodzinne, edukacyjne, zawodowe, społeczne
Samocena dokonań życiowych nieletnich	Samocena realizacji planów i dokonań życiowych za pomocą „Drabiny Szczęścia” H. Cantrila

4. Organizacja i przebieg procesu badawczego

Weryfikacja hipotez nastąpiła poprzez dwukrotny pomiar wybranych sfer funkcjonowania nieletnich przebywających w schronisku. Pomiar poprzedzony był badaniami pilotażowymi na terenie placówki. Dalszym etapem był losowo- celowy dobór próby badawczej.

Realizacja programu biblioterapeutycznego odbyła się w dwóch odrębnych cyklach, w obydwu przypadkach zastosowane bliźniacze procedury postępowania przebiegały w dwóch etapach. Podczas realizacji pierwszego cyklu spotkań pierwszy pomiar właściwy w ramach eksperymentu pedagogicznego przeprowadzony został w lipcu 2012 roku, a następnie przystąpiono do realizacji programu eksperymentalnego z udziałem nieletnich, przebywających w schronisku dla nieletnich. Wdrażanie programu zakończyło się w sierpniu 2012 roku razem z drugim pomiarem kontrolowanych zmiennych. Podczas pierwszej edycji biblioterapii badania obejmowały: 1 grupę eksperymentalną (17 wychowanków); 1 grupę kontrolną (21 wychowanków). W marcu 2013 przystąpiono do realizacji drugiego cyklu zajęć w ramach prowadzonego eksperymentu. Należy nadmienić, że w tamtym czasie w placówce doszło do całkowitej wymiany populacji nieletnich – zatem nie przebywał już żaden z wychowanków, którzy brali udział w pierwszym badaniu eksperymentalnym. Podczas realizacji drugiego cyklu spotkań pierwszy pomiar właściwy w ramach eksperymentu pedagogicznego przeprowadzony został w marcu 2013 roku, a następnie przystąpiono do realizacji programu eksperymentalnego z udziałem nieletnich przebywających w schronisku dla nieletnich. Wdrażanie programu zakończyło się w kwietniu 2013 roku razem z drugim pomiarem kontrolowanych zmiennych. Podczas drugiej edycji biblioterapii badania obejmowały: 1 grupę eksperymentalną (10 wychowanków); 1 grupę kontrolną (38 wychowanków).

Autorski program biblioterapii „Na imię mi Oskar” powstał w 2010 roku na podstawie książki E.E Schmitta „Oskar i Pani Róża”. W latach 2010-2012 zajęcia z zakresu programu realizowane były wyrywkowo, nie prowadzono ich w uformowanej grupie biblioterapeutycznej. Odbywały się wówczas pojedyncze spotkania, najczęściej w grupie 1 schroniska zwykłego SdN w Dominowie. Jednak dzięki temu dokonano pierwszych niewielkich korekt w scenariuszach poszczególnych zajęć. W ostatecznej wersji, użytej w eksperymencie program adresowany jest do grupy terapeutycznej liczącej od 10 do 12 osób. Istotne jest, że spotkania powinny następować według przedstawionego niżej harmonogramu- czyli w ściśle określonej, zaprezentowanej kolejności. Każda jednostka tematyczna- jedno spotkanie trwało od 1 do 1,5 godziny, w zależności od tempa pracy grupy, jej liczebności, poziomu zintegrowania, formy czytania tekstu, jaką przyjmie prowadzący i innych zmiennych, mających wpływ na przebieg każdego spotkania, których nie da się do końca przewidzieć. Zgodnie z tematyką książki uczestnicy przeżywali z Oskarem całe jego życie. Doświadczając radości, miłości, rozstań i rozczarowań, towarzyszyli mu od młodości przez dorosłość i starość, aż do śmierci. Cele szczegółowe przygotowanego programu biblioterapeutycznego można sprowadzić do edukacji nieletnich w zakresie: tworzenia własnego tekstu i pisania, kształtowanie zainteresowań czytelniczych nieletnich, czytania ze zrozumieniem, samodzielnego wnioskowania, budowania

wypowiedzi pisemnej, kreowania alternatywnych form spędzania czasu wolnego, wzbogacanie zasobu słownictwa nieletnich, podnoszenia poziomu kompetencji społecznych, doskonalenia techniki głośnego czytania i sztuki argumentacji, ćwiczenia umiejętności poprawnego wypowiedzania się, umiejętności budowania wypowiedzi w oparciu o komunikat typu „ja”, poprawy dykcji, ćwiczenia pisania zgodnego z zasadami ortografii i poprawnego stylistycznie, eliminowania wulgaryzmów i słownictwa podkulturowego w wypowiedziach nieletnich, minimalizowania oporów przed wypowiedziami na forum grupy. W tabeli poniżej zestawiono opis realizowanych zajęć biblioterapeutycznych.

Tabela II. Ramowy program zajęć biblioterapeutycznych dla nieletnich

Tematy zajęć	Zakres zajęć
Spotkanie 1 i 2. Kim jestem, kim jesteś?	Zajęcia integracyjne, zawieranie kontraktu z grupą, poznawanie siebie nawzajem. Ustalenie wzajemnych oczekiwań.
Spotkanie 3 i 4. Dzień dobry, to ja Oskar.	Wprowadzenie bohatera literackiego. Przedstawienie go grupie biblioterapeutycznej.
Spotkanie 5. Tu gdzie teraz jestem.	Identyfikacja uczestników z bohaterem, odnalezienie wspólnych płaszczyzn.
Spotkanie 6. Młodość...	Wychowankowie wraz z Oskarem przeżywają własną młodość, rozwiązują typowe dla tego okresu konflikty
Spotkanie 7. Mam lat 30. Wkraczamy w dorosłość.	Nieletni kreują siebie w roli rodzica, męża, dorosłego.
Spotkanie 8. Kryzys wieku średniego.	Wychowankowie rozwiązują problemy typowe dla wieku średniego: dylematy, wybory życiowe.
Spotkanie 9. Pożegnania – każdy z nas czeka na kogoś kto już nigdy nie wróci.	Dzięki doświadczeniom Oskara, uczestnicy się żegnają z bliskimi, poruszają się w obszarze pożegnań, upływu czasu, straty.
Spotkanie 10. Starość...	W towarzystwie Oskara nieletni przygotowują się do nadchodzącej starości i przeżywają to co ze sobą niesie. Dokonują bilansu życiowego
Spotkanie 11. To mój ostatni list..	Śmierć, jako coś nieuniknionego. Uczestnicy oswiają się z myślą o śmierci jako naturalnego skutku życia. Żegnają się z Oskarem. Bohater literacki znika z treści zajęć biblioterapeutycznych.
Spotkanie 12. Kim byłem kim będę?	Wychowankowie próbują odpowiedzieć na pytania: Kim jestem, co zmieniło się we mnie, jakie są moje wartości? Ciężar refleksji przenoszony jest na autorefleksje: z refleksji nad bohaterem na refleksję nad samym sobą.
Spotkanie 13. „Z daleka będę rozpoznawał Twoje kroki, tak różne od innych,,	Następuje przeformułowanie i pogodzenie się z poczuciem straty związanym z zakończeniem cyklu spotkań.

Do weryfikacji problemu badawczego wybrano model eksperymentalny grup równoległych z dwukrotnym pomiarem (schemat D). Plan eksperymentalny z grupą kontrolną, pomiarem początkowym i końcowym zmiennej zależnej (J. Brzeziński 2002).

R	Y1p	X	Y1k	Grupa 1
R	Y2p	~X	Y2k	Grupa 2

Legenda: R – randomizacja; Y – zmienna zależna; Yp – pomiar początkowy zmiennej zależnej; Yk – pomiar końcowy zmiennej zależnej; X – zmienna niezależna przyjmująca wartość „1” (eksperyment); ~X – zmienna niezależna, która przyjmuje wartość „0” (nie oddziałuje na zmienną Y)

W zarysowanym planie występują następujące czynności; 1) przeprowadzenie pretestu Y; 2) wprowadzenie do grupy eksperymentalnej zmiennej X- scenariusze zajęć biblioterapeutycznych - 13 spotkań po 1,5 h, dwa razy w tygodniu; 3) nie wprowadza się zmiennej X do grupy kontrolnej; 4) przeprowadzenie posttestu Y w grupach eksperymentalnej i kontrolnej, w celu sprawdzenia uzyskanych w trakcie badania zmian. Techniką badawczą przewidzianą do zastosowania w badaniu jest technika grup równoległych, zakładająca zastosowanie grup niezależnych: eksperymentalnej i kontrolnej, z równolegle przeprowadzonym pomiarem stanu początkowego i końcowego. Technika ta, nazywana też techniką grup porównawczych zakłada konieczność uwzględnienia podczas prowadzenia eksperymentu pedagogicznego dwóch rodzajów grup- eksperymentalnej i kontrolnej, które powinny być równoważne pod względem stanu osobowego, poziomu rozwoju umysłowego i społecznego, wieku i płci. Ponadto zakłada ona wprowadzenie określonych czynników eksperymentalnych (zmienna niezależna), które jednak są uruchamiane tylko w jednej z grup, jaką stanowi grupa eksperymentalna. W stosowaniu tej techniki koniecznym działaniem jest przeprowadzenie badania początkowego i końcowego w obu grupach- zarówno eksperymentalnej, jak i kontrolnej, w celu kontroli zmiennych zależnych, a nierzadko też zmiennych pośredniczących. Dla potrzeb realizowanego eksperymentu przyjęto, że w ramach zasad randomizacji nastąpi losowy podział próby na grupę eksperymentalną i kontrolną, co niewątpliwie eliminuje wpływ czynnika selekcji, zakłócającego trafność zewnętrzną. Przyjęcie hipotezy kierunkowej wymaga udowodnienia istotnej różnicy między wynikami pomiaru początkowego i końcowego zmiennej zależnej w grupie eksperymentalnej, przy braku takich różnic w grupie kontrolnej, bądź wykazania, że zmiany w grupie eksperymentalnej były wyższe niż w zmiany w grupie kontrolnej (Z. Bartkowicz 2001, s. 88).

Do pomiaru początkowego i końcowego oceny efektywności zaplanowanego eksperymentu wykorzystano następujące narzędzia badawcze:

- Inwentarz Carla F. Jesnessa,
- Kwestionariusz wrażliwości moralnej SWS Buksika,
- Kwestionariusz Achenbacha – wersja TRF dla wychowawców,
- Test Kolorowych Kwadratów A. Weysenhoff,
- Ankieta dotycząca zainteresowań i aspiracji w opracowaniu własnym,
- „Drabina Szczęścia” H. Cantrila,
- Wywiad społeczny do analizy akt osobowych.

5. Dobór i charakterystyka grup

Eksperyment przeprowadzono techniką dwóch grup równoległych z pomiarem początkowym i końcowym. Grupę osób badanych utworzono w drodze celowo-losowego

doboru. Badaniami objęto łącznie 81 wychowanków schroniska dla nieletnich. Wiek badanych nieletnich zawiera się w przedziale od 14 do 18 roku życia. Utworzono po dwie grupy eksperymentalne i kontrolne, których dane skorelowano ze sobą ze względu na wiek, poziom szkolny, opóźnienie szkolne, długość pobytu w placówce, pochodzenie, status rodzinny, przejawy demoralizacji, rodzaj popełnionego czynu karalnego, stosowane środki wychowawcze i środki poprawczy. Zajęcia biblioterapeutyczne przeprowadzono z grupą 27 wychowanków umieszczonych w schronisku dla nieletnich. Grupę porównawczą stanowiło 54 wychowanków schroniska dla nieletnich przebywających w placówce w tym samym czasie, co uczestnicy eksperymentu.

6. Teren i przebieg badania

Badania przeprowadzono w Schronisku dla Nieletnich w Dominowie. W ramach realizacji eksperymentu z początkiem lipca 2012 roku rozpoczęto systematyczne spotkania grupy biblioterapeutycznej- pod nazwą „Wakacyjne spotkania z Oskarem i Ciocią Różą”. Jej uczestnicy przeżyli z Oskarem całe jego życie. Doświadczając radości, miłości, rozstań i rozczarowań, towarzyszyli mu od młodości przez dorosłość i starość, aż do śmierci. 17 uczestniczących w projekcie nieletnich, przez cykl spotkań poprzez pisanie, wcielało się w liścia, który spadł z drzewa, innym razem znajdowali czapkę niewidkę, pisali list do wroga, zdradzali swoje sekrety, wrzucali swój strach do kapelusza, pisali list do przyszłości, który wspólnie wrzucaliśmy do morza, czy wracali pamięcią do wspomnień, które wywołują uśmiech na ich twarzy. Podczas ostatniego spotkania grupy 9 sierpnia 2012 roku uczestnicy pożegnali się „Listem do samego siebie”. Zajęcia realizowane były tylko i wyłącznie w oparciu o „Oskara”. Cykl dziesięciu 1,5 godzinnych spotkań, realizowanych 2 razy w tygodniu, w których wzięła udział losowo dobrana grupa 17 nieletnich, zaowocował nie tylko zgromadzonym materiałem badawczym, ale także wersją zrewidowaną programu. Ewaluacji wersji podstawowej dokonano po uwzględnieniu i dokładnej analizie wniosków z pierwszej edycji. „Grupa Oskara” po pierwszej edycji pozwoliła na dokonanie istotnych zmian w programie oraz sformułowanie sugestii, co do jego dalszej realizacji. Pierwsza wersja została wzbogacona o dodatkowe spotkania integracyjne, poprzedzające przejście do właściwego procesu biblioterapeutycznego oraz jedno zajęcia kończące, podczas których uczestnicy żegnają się z taką formułą wzajemnej pracy. W trakcie realizacji zajęć istotne okazało się, by podczas spotkań kłaść duży nacisk na wdrożenie uczestników do respektowania ustalonych norm i zasad obowiązujących podczas zajęć, jest to niemal niezbędnym warunkiem budowania atmosfery wzajemnego zaufania w grupie. Istotna, choć niedoceniona w przypadku procesu biblioterapii okazała się baza lokalowa- zajęcia powinny odbywać się bowiem za każdym razem w tej samej sali, spełniającej wymogi nie tylko bhp, ale dającej poczucie bezpieczeństwa i dyskrecji. Głęboka refleksja

dotycząca liczebności i metody formułowania grupy biblioterapeutycznej skłoniła autorkę programu, a zarazem prowadzącego zajęcia to istotnego zmniejszenia liczebności grupy. Druga edycja programu przebiegała w jednej tylko grupie wychowawczej liczącej 10 nieletnich - nie tak jak uprzednio w oddziale międzygrupowym. Wpłynęło to na wyraźnie odczuwalne większe poczucie dyskrecji i bezpieczeństwa osobistego nieletnich podczas zajęć. Istotnie przełożyło się to na efektywność i zaangażowanie w pracę podczas spotkań.

Drugi cykl spotkań nosił tytuł „Wiosenne spotkania z Oskarem i Ciocią Różą”. Program, według którego realizowano zajęcia w „Drugiej grupie Oskara” (II edycji programu) wzbogacony wprawdzie o dodatkowe zajęcia wstępne i zajęcia kończące, był identyczny jak poprzedni. Z wychowawczego punktu widzenia pierwsza edycja programu pozostanie wyjątkową, dostarczyła uczestnikom licznych emocji – wielu z nich nie dało się ukryć, co pozwoliło na poznanie siebie i innych z całkiem nowej, nieznaney dotąd strony. Z uwagi na wymagania jakie niesie za sobą model badań eksperymentalnych, zajęcia drugiej edycji programu rozpoczęto dopiero gdy nieletni z jego pierwszej edycji opuścili grupę wychowawczą. I tak już 18 marca 2013 roku rozpoczęła się druga edycja programu biblioterapeutycznego „Na imię mi Oskar”. 20 kwietnia 2013 roku odbyły się jej ostatnie zajęcia, więc także i ta grupa Oskara przeszła już do wspomnień. Jaka była druga Grupa Oskara? Nie sposób uniknąć porównań, lecz nie można dokonać ich uczciwie. Na pewno jest bogatsza o doświadczenia jakie prowadząca zdobyła podczas pierwszej edycji. I to jedyny wniosek jaki można wysunąć jako wychowawca, nie krzywdząc żadnego z chłopców pozostałymi porównaniami. Tym razem podczas pożegnania każdy z uczestników wskazał ze zgromadzonych w swojej teczce rzecz szczególnie dla niego istotną – ważną, którą sam stworzył i tam umieścił podczas naszych spotkań.

7. Model statystyczny badania

W opracowaniu statystycznego modelu badania oparto się na wskazówkach i zaleceniach zamieszczonych w publikacji J. Brzezińskiego (1996). Prezentuje on propozycję klasyfikacji zmiennych na: nominalne, porządkowe, interwałowe i ilorazowe. Do każdej ze skal przypisuje określone, optymalne testy statystyczne. W celu potwierdzenia braku istotnych statystycznie różnic między grupami eksperymentalną i kontrolną przed rozpoczęciem eksperymentu zastosowano test sumy rang dla dwóch prób niezależnych Wilcoxona (w przypadku opracowania danych mierzonych w skali porządkowej) lub test t-Studenta dla dwóch prób niezależnych (w sytuacji, kiedy skala pomiarową zmiennej zależnej była skala ilorazowa lub interwałowa). W celu weryfikacji hipotez stosowano następujące techniki oceny statystycznej zaistniałych zmian: test parametryczny t-Studenta dla dwóch prób zależnych, test rang dla prób zależnych Wilcoxona. Jako krytyczny przyjęty został poziom istotności

statystycznej 0.05. Wszystkie obliczenia wykonano przy pomocy programu statystycznego Statistical Packet for Social Sciences (SPSS).

8. Analiza i interpretacja wyników badań własnych

Celem zaplanowanego i przeprowadzonego eksperymentu pedagogicznego była próba oceny efektywności biblioterapii w rozwijaniu umiejętności społecznych i korygowaniu symptomów demoralizacji nieletnich skierowanych do schroniska.

8.1 Poziom i zakres asocjalności nieletnich

W hipotezie pierwszej założono, że uczestniczenie w programie biblioterapii istotnie wpłynie na zmniejszanie poziomu asocjalności nieletnich skierowanych do schroniska. Informacje niezbędne do zweryfikowania postawionej hipotezy zgromadzono za pomocą Inwentarza C. F. Jesnessa (Jesness Inventory). Zastosowana technika służy do oceny zaburzeń w przystosowaniu jednostki mierzonych wskaźnikami behawioralnymi. Z uzyskanych informacji wynika, że po przeprowadzonych zajęciach nieletni z grupy eksperymentalnej prezentowali wyższy niż przeciętny poziom następujących cech: „*uczucia agresywne*”, „*autyzm*”, „*alienacja*”, „*lęki społeczne*”. Natomiast nieletni z grupy kontrolnej charakteryzowali się najwyższym poziomem nasilenia: „*autyzmu*”, „*uczuc agresywnych*”, „*lęków społecznych*”.

Z dokonanej analizy materiału empirycznego wynika, że w grupie eksperymentalnej na dziewięć analizowanych syndromów asocjalności różnice istotne statystycznie wystąpiły w zakresie „*alienacji*” ($p < 0,01$). Okazało się, że nieletni uczestniczący w programie z zakresu biblioterapii po jego zakończeniu charakteryzowali się istotnie wyższym poziomem braku zaufania do ludzi, skłonnością do dystansowania się od innych, w szczególności do osób posiadających władzę i autorytet. W zakresie pozostałych cech nieletni z grupy eksperymentalnej charakteryzują się zbliżonym poziomem analizowanych cech asocjalności, a ponadto ujawniono znaczny wzrost nieufności do otoczenia zewnętrznego i oczekiwania reakcji wrogich i nieprzyjaznych ze strony innych.

W toku eksperymentu w grupie kontrolnej różnice istotne statystycznie wystąpiły w zakresie skali obrazującej nasilenie i cechy „*uczuc agresywnych*” ($p < 0,05$). Nieletni umieszczeni w schronisku w drugim pomiarze manifestowali zwiększoną gotowość do stosowania uczucia gniewu i złości w relacjach interpersonalnych. Ujawnione uczucia negatywne bardzo często mogą manifestować się w postaci zachowań agresywnych i destrukcyjnych wobec osób z najbliższego otoczenia. Tak więc i w tej grupie nie zaobserwowano korzystnych zmian w obrazie cech asocjalności badanych nieletnich. Udokumentowane zależności są sprzeczne z założoną hipotezą roboczą.

8.2 Wrażliwość moralna

W dalszym etapie badań własnych podjęto próbę weryfikacji kolejnej hipotezy roboczej, w której założono, że w efekcie oddziaływań biblioterapeutycznych nastąpią *korzystne zmiany w zakresie wrażliwości moralnej badanych nieletnich*. Do oceny zaobserwowanych zmian zastosowano Skalę SWS w opracowaniu D. Buksika. Wykorzystana technika służy do oceny różnych aspektów wrażliwości na siebie i innych oraz wrażliwości moralnej badanych nieletnich. Jak wynika z uzyskanych informacji, w końcowym etapie badania nieletni z grupy eksperymentalnej prezentowali przeciętny poziom *wrażliwości na siebie i innych*. Zbliżony rozkład wyników stwierdzono w grupie kontrolnej. Żaden z nieletnich z grupy eksperymentalnej i z grupy kontrolnej nie uzyskał wyników wysokich w zakresie opisywanej zmiennej. Analizując poziom wskaźnika *wrażliwości na świat i wartości moralne*, należy stwierdzić, że nieletni z grupy eksperymentalnej charakteryzowali się poziomem przeciętnym omawianej cechy.

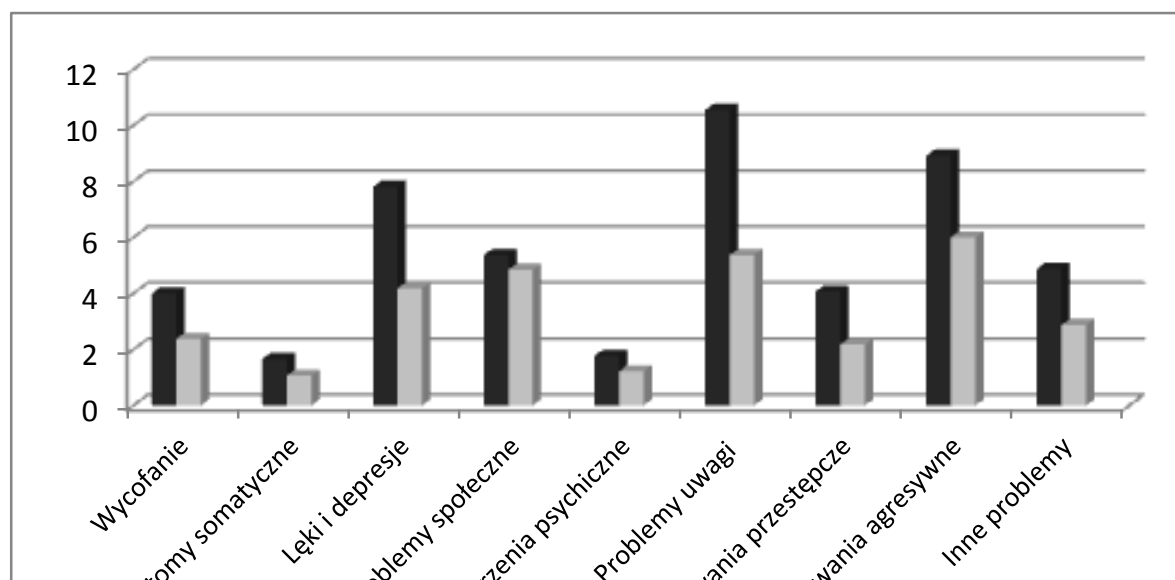
Natomiast w grupie kontrolnej dominował niski poziom *wrażliwości na świat i wartości moralne*. Ponadto z analizy zgromadzonego materiału empirycznego wynika, że nieletni z grupy kontrolnej charakteryzują się korzystnymi zmianami w zakresie autopercepcji funkcjonowania w relacjach społecznych, w zakresie samooceny, akceptacji i szacunku dla siebie w czasie dokonywanych wyborów moralnych ($p < 0,05$). Zaobserwowane zmiany u nieletnich z grupy kontrolnej mogą wynikać z chęci pozytywnej autokreacji, symbolicznego naprawienia popełnionych błędów, oraz wysokiego poziomu deklaratywności, szczególnie w kontekście popełnianych czynów karalnych.

Z analizy zebranego materiału empirycznego wynika, że wśród nieletnich z grupy eksperymentalnej, po przeprowadzonym treningu, nie zaobserwowano istotnych zmian w zakresie analizowanych dyspozycji świadczących o wrażliwości na siebie i innych oraz świat i wartości moralne. W ten sposób należy odrzucić postawioną hipotezę roboczą.

8.3 Zaburzenia w zachowaniu

W dalszej części opisywanych wyników badań skoncentrowano się na analizie zmian w zakresie zaburzeń w zachowaniu badanych nieletnich w ocenie personelu wychowawczego schroniska. Wychowawcy oceniali zachowanie badanych nieletnich z wykorzystaniem arkusza TRF w opracowaniu T. M. Achenbacha. Z zebranych w ten sposób informacji wynika, że nieletni biorący udział w zajęciach biblioterapeutycznych w drugim pomiarze zaprezentowali niższe nasilenie niemal wszystkich cech analizowanych zaburzeń w zachowaniu. Istotne statystycznie różnice odnotowano w zakresie następujących syndromów: *problemy uwagi* ($p < 0,001$); *lęki i depresje* ($p < 0,001$); *inne problemy* ($p < 0,001$); *zachowania przestępcze* ($p < 0,001$); *wycofanie* ($p < 0,01$); *zachowania agresywne* ($p < 0,05$); *problemy społeczne* ($p < 0,05$). U nieletnich zaobserwowano niższy poziom trudności w nauce, osiągnięcia słabych wyników

poniżej swoich możliwości, niedokładność w wykonywaniu pracy, roztrągnięcie, nieuwagę. Ponadto w ich zachowaniu można zaobserwować mniejsze skłonności do nieuznawania autorytetu, wdawania się w kłótnie, sprzeczki, niszczenia mienia i cudzej własności, zazdrości, braku dyscypliny, wybuchowości, braku umiejętności odraczania zaspokajania własnych potrzeb, hałaśliwości. W opinii wychowawców w obrazie zachowania nieletnich rzadziej dostrzegalne były takie symptomy jak: nieśmiałość, skrytość, preferowanie samotnych form spędzania czasu, niska aktywność, płaczliwość, skłonność do perfekcjonizmu, poczucie małowartościowości i poczucie winy. Byli mniej: nerwowi, napięci, szybko wpadający w zakłopotanie, podejrzliwi, smutni, depresyjni, ze skłonnościami do zamartwiania i dręczenia się, narzekania, przewrażliwieni na krytykę. W mniejszym stopniu charakteryzowali się brakiem poczucia winy w sytuacji naruszania norm społecznych, skłonnością do kłamstwa i oszukiwania, kradzieżami, wulgarnym słownictwem, używaniem alkoholu lub narkotyków, wagarowaniem. Wychowankowie ci mieli przeciętną skłonność do nieuznawania autorytetu, wdawania się w kłótnie, sprzeczki, niszczenia mienia i cudzej własności, zazdrości, braku dyscypliny. Wykres poniżej przedstawia pełen obraz zmian w cechach niedostosowania społecznego nieletnich z grupy eksperymentalnej.

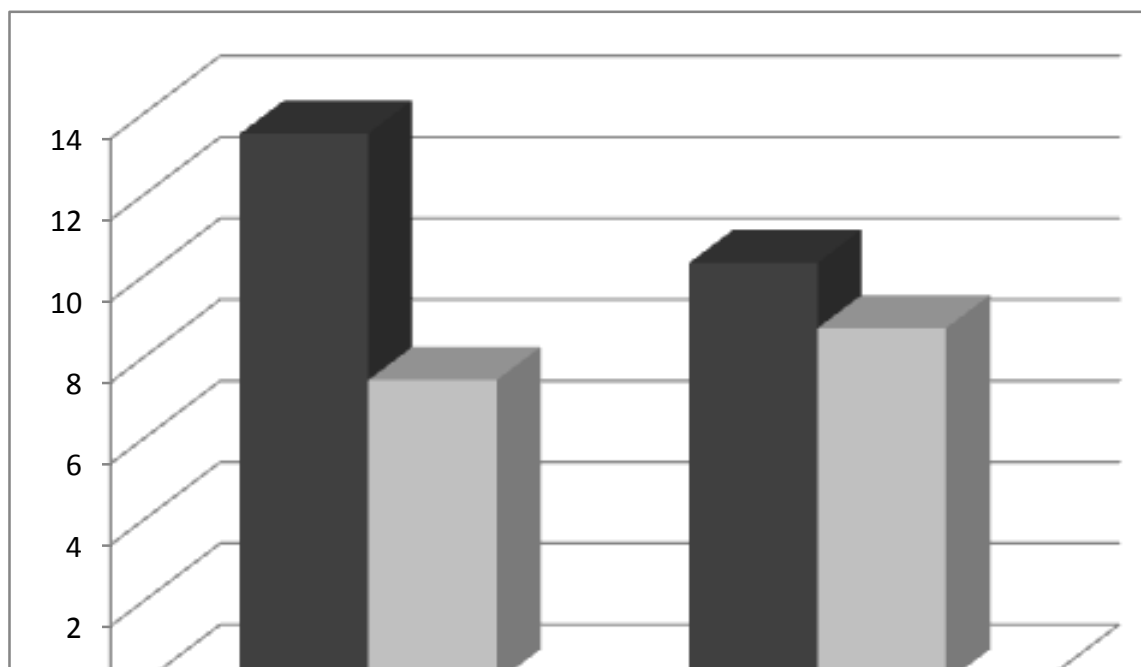

Wykres 1. Zmiany w cechach niedostosowania społecznego nieletnich z grupy eksperymentalnej

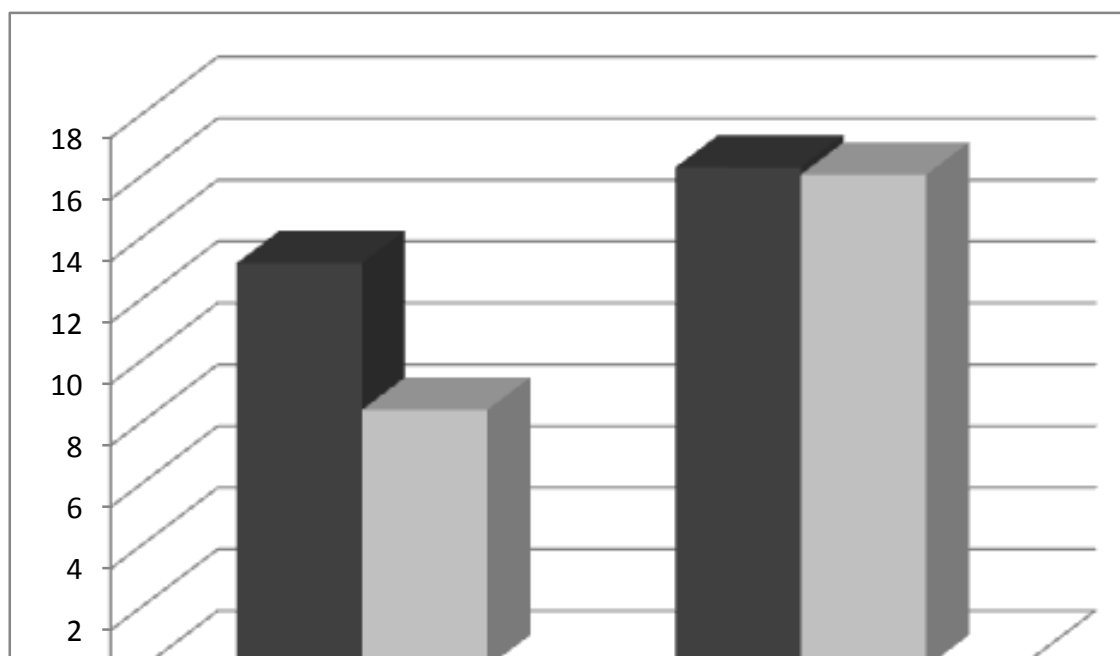
Opisując przeobrażenia jakie nastąpiły w zachowaniu nieletnich z grupy kontrolnej należy stwierdzić, że są one znikome i dotyczą zarówno wzrostu jak i spadku obserwowanych przez wychowawców zachowań. Zachowania nieletnich nie biorących udziału w zajęciach biblioterapeutycznych nie uległy znaczącym zmianom. Nastąpił znaczny spadek zachowań zaliczanych do problemów uwagi oraz opisujących skłonność do lęków i depresji. W drugim pomiarze zaobserwowano nieznaczny wzrost tych zachowań.

Następnie dokonano analizy zmian w zakresie syndromu zachowań o charakterze internalizacyjnym i eksternalizacyjnym możliwych do rozpoznania za pomocą zastosowanej techniki. Analizując kierunek zmian, należy stwierdzić, że u nieletnich z grupy eksperymentalnej dominował internalizacyjny typ zaburzeń w zachowaniu, cechujący się nadmierną kontrolą. U nieletnich o tym typie przejawów niedostosowania obserwowane są wycofanie, dysforia, lęk, depresja, zbyt silna, neurotyczna internalizacja norm społecznych, będąca przyczyną przesadnej ostrożności w nowych, trudnych sytuacjach, nieśmiałości w kontaktach społecznych, przesadnej, kompulsywnej zależności, uległości wobec norm regulaminowych. Rzutowanie problemów do wnętrza osobowości powoduje duże poczucie winy, tzw. cierpienie neurotyczne, szkody dla psychiki jednostki, a nie dla otoczenia społecznego. Natomiast nieletni z grupy kontrolnej na tle podopiecznych z grupy eksperymentalnej częściej prezentowali zachowania zaliczane do typu eksternalizacyjnego, rozumianego jako słabo kontrolowane, do którego zalicza się przejawy agresji, przeciwstawianie się i opór wobec otoczenia, buntowniczość, nieposłuszeństwo, destruktywność, wybuchowość reakcji, antyspołeczność. Są one wynikiem rzutowania problemów na zewnątrz. Negatywne konsekwencje tych zachowań są silniej odczuwalne przez otoczenie społeczne, a nie jednostkę, która cechuje się raczej słabym poczuciem winy i niskim poziomem neurotyzmu.

Ważnym wnioskiem z przedstawionych wyników są istotne statystycznie zmiany w nasileniu występowania zachowań internalizacyjnych i zachowań eksternalizacyjnych w grupie eksperymentalnej. Różnice istotne statystycznie na poziomie $p < 0,001$ wystąpiły w zakresie zachowań internalizacyjnych. W zakresie zachowań eksternalizacyjnych zmiany jakie zaszły w grupie eksperymentalnej okazały się istotne statystycznie na poziomie $p < 0,01$. W grupie kontrolnej nie odnotowano istotnych statystycznie zmian. Doskonale obrazują to wykresy zamieszczone w dalszej części autoreferatu sporządzone odrębnie dla obu typów zachowań.

Wykres 2. Zmiany w nasileniu zachowań internalizacyjnych w grupie eksperymentalnej (E) i grupie kontrolnej (K)

Wykres 3. Zmiany w nasileniu zachowań eksternalizacyjnych w grupie eksperymentalnej (E) i grupie kontrolnej (K)

Analizując zaprezentowane i omówione powyżej dane można z przekonaniem stwierdzić, iż zmiany, które zaszły w grupie eksperymentalnej wskazują na zdecydowane - w stosunku do badania początkowego – zmniejszenie przejawów niedostosowania społecznego.

W grupie nieletnich nie uczestniczących w programowanych zajęciach biblioterapeutycznych zaszły niewielkie zmiany w zachowaniu. Zatem ogólny obraz ich obserwowanych zachowań nie uległ zasadniczej korekcji. Powyższe analizy pozwalają na potwierdzenie hipotezy roboczej.

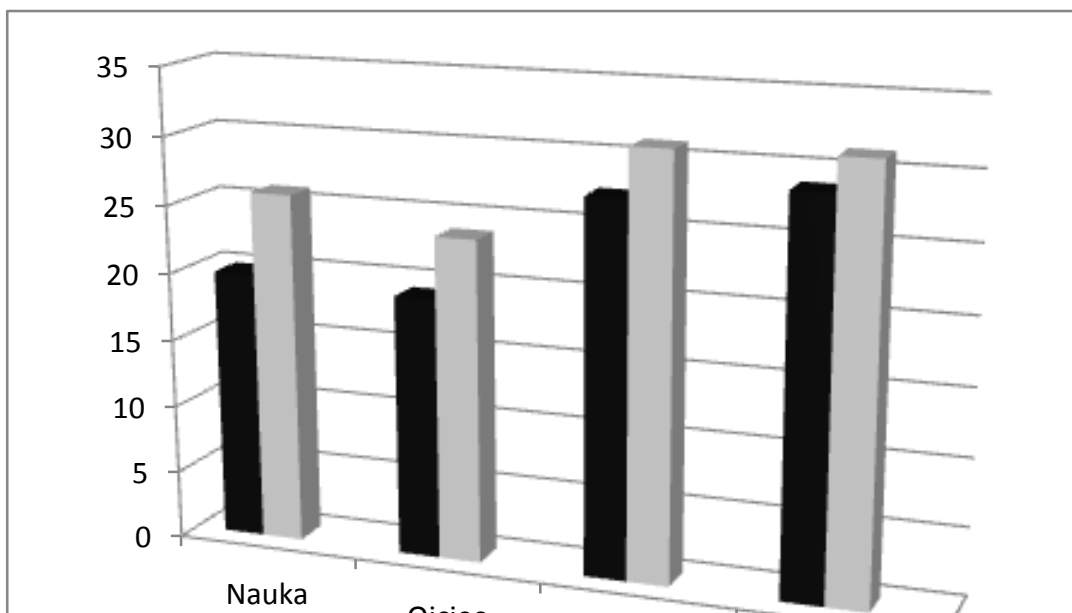
8.4 Obraz reakcji i odniesień emocjonalnych badanych

Na podstawie zgromadzonego materiału empirycznego podjęto próbę weryfikacji kolejnej hipotezy roboczej, w której założono, że w wyniku przeprowadzonego eksperymentu nastąpią korzystne zmiany w obrazie cech emocjonalności nieletnich w kontaktach z osobami z najbliższego otoczenia. Do rozpoznania obrazu emocji nieletnich zastosowano Test Kolorowych Kwadratów A. Weysenhoff. Zastosowana technika służy do rozpoznania poziomu i zakresu poszczególnych sfer życia emocjonalnego.

Biorąc pod uwagę wpływ zajęć biblioterapeutycznych na poziom sfer życia emocjonalnego badani z grupy eksperymentalnej w pomiarze drugim uzyskali najwyższe średnie wyniki w skalach: „Chcę być” i „Matka”, oznacza to, że po odbytych zajęciach posiadali pozytywne skojarzenia emocjonalne w tych płaszczyznach swojego życia: pozytywnego obrazu siebie samego w przyszłości, wiarę w możliwość zmiany na lepsze. Wychowankowie pozytywnie postrzegali osobę matki w korzystnym świetle, dążyli ją pozytywnymi uczuciami. Widoczny wzrost nastąpił w przypadku poziomu odniesienia emocjonalnego do sfery „Zdrowie”. Wynika to z faktu, że tematyka zajęć z zakresu biblioterapii dotyczyła tej sfery- losów głównego bohatera literackiego chorującego na nieuleczalny nowotwór. Uczestniczącym w procesie biblioterapeutycznym wychowankom stwarzano okazję do refleksji nad zdrowiem, jako wartością posiadaną w życiu, poszanowania go oraz znaczenia, jakie posiada w kształtowaniu ludzkich biografii. Po przeprowadzonych zajęciach wychowankowie uczestniczący w treningu biblioterapii najniższy poziom uzyskali w zakresie odniesień emocjonalnych do „Ojca”. Spośród wszystkich analizowanych sfer ustosunkowań emocjonalnych osoba ojca nadal wywoływała najmniej pozytywnych emocji.

Z uzyskanych wyników można wnioskować, że w grupie eksperymentalnej największe różnice pomiędzy pomiarem pierwszym i drugim odnotowano w zakresie następujących sfer: „Nauka”, „Ojciec”, „Zdrowie”, „Matka”. Oznacza to, że badani wychowankowie zaprezentowali wyższy poziom pozytywnego odniesienia emocjonalnego względem wymienionych sfer odniesienia po przeprowadzonym eksperymencie. Spośród wymienionych sfer najwięcej pozytywnych skojarzeń wzbudzała w nich „Nauka”. Mimo widocznych opisanych powyżej różnic, ocena istotności statystycznych w grupie eksperymentalnej pokazała, że z 9 analizowanych sfer odniesień emocjonalnych różnice istotne statystycznie na poziomie $p < 0,05$ wystąpiły w zakresie sfer: „Nauka” i „Ojciec”. Zatem po odbytych zajęciach nieletni zadeklarowali więcej pozytywnych odniesień emocjonalnych względem opisywanych kategorii, co może wynikać bezpośrednio z treści zajęć biblioterapeutycznych. Istotne jest bowiem, że niedyrektywny styl prowadzenia zajęć; projekcyjne, aktywizujące metody zaczerpnięte z arteterapii pozwalały poczuć się bezpiecznie. Brak oceny ukrytej za każdym poleceniem czy

zadaniem postawionym przed chłopcami zaowocował swobodą w wyrażaniu siebie. Treści poszczególnych jednostek nawiązywały do osoby ojca, a w całym cyklu zajęć występowały elementy podejmowania dialogu z tym rodzicem. Przez bohatera literackiego ojciec utożsamiany był w niektórych momentach z Bogiem Ojcem- jako postacią wszechmogącą, rozumiejącą, kierująca się dobrocią i miłością do swoich dzieci- ludzi. Jednak nie pozbawioną cech ludzkich, przez co stawał się bliższy, pozwalał na werbalizowanie nawet negatywnych emocji, obaw oraz dialog dotyczący wątpliwości w sprawiedliwość świata. Graficzna ilustracja największych zmian w wymienionych sferach ustosunkowania została przedstawiona na wykresie poniżej.

Wykres 4. Zmiany w nastawieniach emocjonalnych nieletnich z grupy eksperymentalnej

Natomiast nieletni z grupy kontrolnej w pomiarze drugim osiągnęli najwyższe średnie wyniki w następujących sferach: „Chcę być” i „Matka”. Zatem podobnie jak w przypadku grupy eksperymentalnej posiadali pozytywne skojarzenia emocjonalne w tych płaszczyznach swojego życia dotyczących pozytywnego obrazu siebie samego w przyszłości, wiarę w możliwość zmiany na lepsze. Wychowankowie pozytywnie postrzegali osobę matki w korzystnym świetle, dążyli ją pozytywnymi uczuciami. Najniższy, przeciętny poziom nastawienia emocjonalnego nieletni zadeklarowali względem „Nauki”. Sugeruje to, że posiadają negatywne doświadczenia w sferze edukacyjnej, związane prawdopodobnie z brakiem sukcesów, który doprowadził do niechęci wobec tej płaszczyzny aktywności. Analiza kierunku zmian w grupie kontrolnej poprzez ocenę istotności statystycznej różnic między średnimi pokazała, że wystąpiły one w sferze - „Chcę być” na poziomie $p < 0,001$. W drugim pomiarze nieletni zadeklarowali większą motywację do pracy nad sobą, dążenia do zmiany siebie w wybranym kierunku. Pozostałe różnice okazały się statystycznie nieistotne. *Przedstawione powyżej analizy pozwalają na częściowe potwierdzenie postawionej hipotezy roboczej.*

8.5 Autopercepcja dokonań życiowych

W dalszej części analizy zgromadzonych informacji podjęto próbę oceny aspiracji edukacyjnych i życiowych badanych nieletnich. W tym celu zastosowano- „Drabinę Szczęścia” w opracowaniu Cantrila. Nieletni na 11 stopniowych skalach podjęli próbę oceny obecnych i przyszłych osiągnięć życiowych. Zgromadzony materiał empiryczny posłużył do weryfikacji kolejnej hipotezy, w której założono, że uczestniczenie w programie biblioterapii w istotnym stopniu wpłynie na poziom dokonań życiowych, aspiracji i zainteresowań badanych nieletnich.

Z analizy informacji zebranych za pomocą Skali Cantrila wynika, że nieletni z grupy eksperymentalnej w drugim etapie badań najczęściej swoje obecne osiągnięcia oceniali na poziomie „wyników niskich”. Znacznie zwiększyła się grupa nieletnich z wysoką samooceną dokonań życiowych. Analizując wyniki badań dotyczące percepcji swoich przyszłych dokonań, nieletni biorący udział w zajęciach biblioterapeutycznych po ich zakończeniu oceniali je na „poziomie wysokim”. Na podstawie wyników badań należy stwierdzić, że udział w zajęciach biblioterapeutycznych wpłynął pozytywnie na obraz samooceny nieletnich w zakresie aktualnych dokonań życiowych zrealizowanych w warunkach schroniska. Po przeprowadzonym eksperymencie w grupie eksperymentalnej istotnie statystycznie zwiększyła się liczba nieletnich z wysokimi wynikami samooceny obecnych dokonań życiowych ($p < 0,01$). *Zatem w wyniku przeprowadzonych zajęć prawie połowa uczestników eksperymentu prezentuje korzystny obraz samooceny w zakresie dokonań życiowych zrealizowanych w warunkach schroniska. W trakcie eksperymentu w grupie eksperymentalnej nie nastąpiły istotne zmiany w zakresie samooceny przyszłych dokonań własnych.*

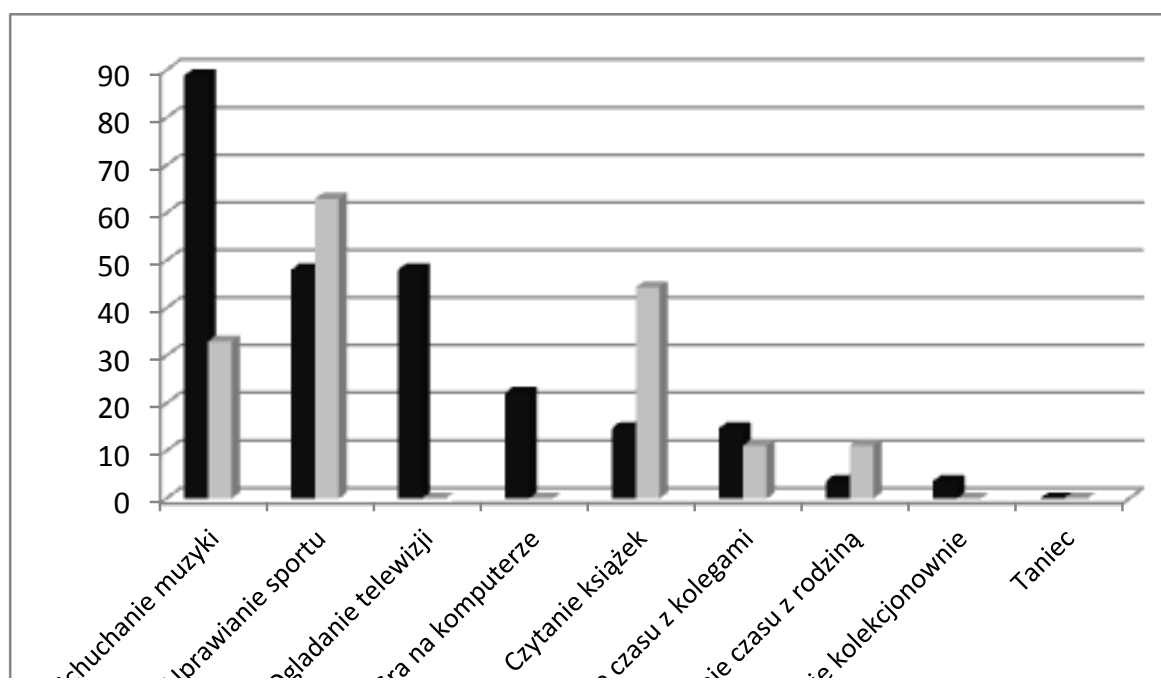
Natomiast w grupie kontrolnej największa grupa nieletnich posiadała niską samoocenę dokonań obecnych. W tej grupie nieznacznie wzrósł odsetek osób z wysokim poziomem samooceny dokonań życiowych. W kwestii postrzegania własnych przyszłych dokonań życiowych wśród nieletnich z grupy kontrolnej, także przeważały osoby z wysokim poziomem samooceny. W tej grupie nie zaobserwowano zmian statystycznie istotnych.

W przypadku grupy eksperymentalnej należy podkreślić, że autopercepcja przyszłych dokonań w pierwszym i drugim etapie badań znajdowała się na poziomie dokonań bardzo wysokich. *Powyższe analizy pozwalają na częściowe potwierdzenie hipotezy roboczej.*

8.6 Zainteresowania oraz aspiracje edukacyjne i życiowe badanych nieletnich

Do oceny aspiracji edukacyjnych oraz rozwoju zainteresowań nieletnich zastosowano kwestionariusz ankiety składający się z wystandaryzowanych pytań o charakterze kafeterii półotwartych i skal szacunkowych. W ten sposób badani nieletni mogli się swobodnie wypowiedzieć na temat cech jakości życia osobistego, planów i zadań życiowych w przyszłości. Zgromadzone w ten sposób informacje były doskonałą podstawą do rozpoznania

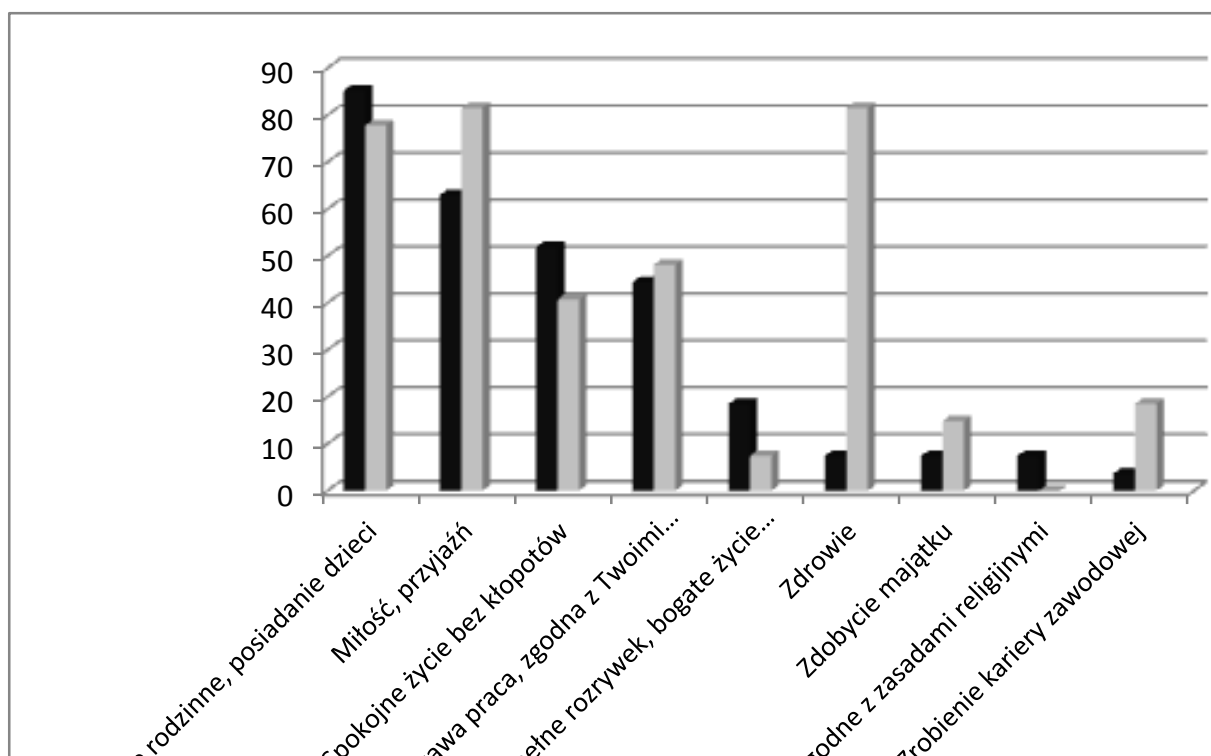
funkcjonowania nieletnich w schronisku i uchwycenia zmian w opiniach nieletnich dotyczących celów i zadań życiowych po opuszczeniu schroniska. W grupie eksperymentalnej, oczekiwane różnice wystąpiły w przypadku opinii dotyczących preferowanej przez nieletnich form aktywności w czasie wolnym ($p < 0,001$), oraz dotyczących uświadamianych celów życiowych ($p < 0,004$). Wychowankowie z grupy eksperymentalnej po odbytych zajęciach częściej deklarowali czytanie książek jako formę aktywności własnej w czasie wolnym. Stało się to za przyczyną charakteru zajęć, w których uczestniczyli. Oparte o lekturę scenariusze opierały się w większości na wspólnym czytaniu i analizowaniu książki. Tym sposobem stworzono wychowankom, biorącym udział w eksperymencie możliwość zauważenia korzyści płynących z lektury. Istotne było także takie organizowanie rzeczywistości wokół tej właśnie aktywności, które dawało biorącym udział w zajęciach nieletnim możliwość pozytywnej kreacji siebie, przeżywania pozytywnych, budujących emocji. Zaobserwowane tendencje w zakresie form spędzania wolnego czasu badanych nieletnich z grupy eksperymentalnej zaprezentowano w formie graficznej.

Wykres 5. Zmiany w zakresie form spędzania czasu wolnego nieletnich z grupy eksperymentalnej

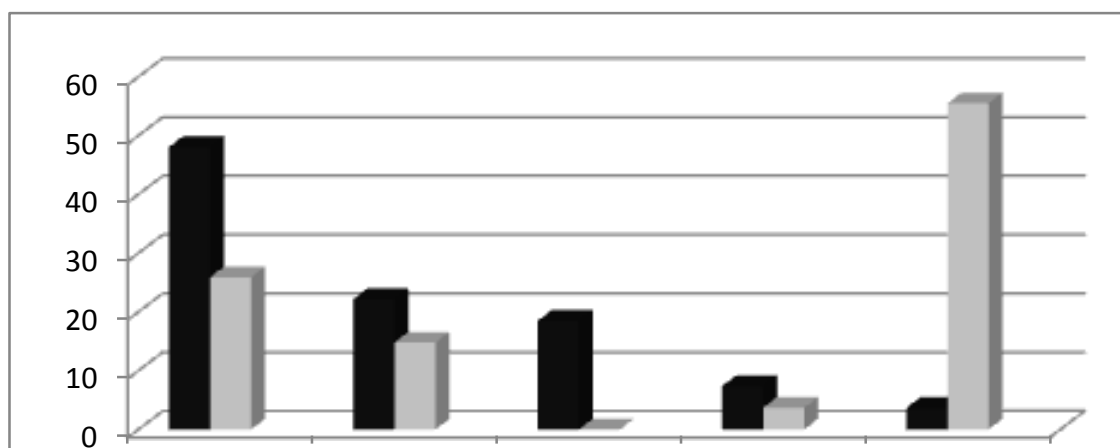
Zmiany dotyczące posiadanych celów życiowych są bezpośrednio związane z tematyką zajęć biblioterapeutycznych i mają pożądany obraz. Wśród chłopców z grupy eksperymentalnej w toku badań widocznie wzrosła częstotliwość wskazywania „zdrowia”. Oddziaływania planowane względem tej grupy wychowanków zakładały uświadamianie im znaczenia wartości, jaką jest zdrowie i dbałości o jego zachowanie. Zmiany są bezpośrednio związane z tematyką

zajęć biblioterapeutycznych. Oddziaływania planowane względem tej grupy wychowanków zakładały uświadamianie im znaczenia wartości, jaką jest zdrowie i dbałości o jego zachowanie.

Wykres 6. Zmiany w najważniejszych celach życiowych nieletnich z grupy eksperymentalnej

W opiniach dotyczących najbliższej przyszłości w toku eksperymentu zmienił się obraz nastawienia nieletnich z grupy eksperymentalnej, którzy statystycznie częściej niż w pierwszym, określali własne nastawienie do przyszłości jako raczej pesymistyczne. Stwierdzona różnica okazała się być istotną na poziomie ($p < 0,001$). Należy to łączyć z toczącym się wobec nich postępowaniem sądowym oraz z urealnieniem szans na rychłe opuszczenie placówki. Oczekiwanie szybkiego opuszczenia schroniska jest charakterystyczne dla początkowego etapu pobytu w placówce. Różnice te przedstawiono za pomocą wykresu.

Wykres 7. Zmiany w nastawieniu nieletnich z grupy eksperymentalnej wobec najbliższej przyszłości

W grupie kontrolnej istotne różnice stwierdzono w zakresie oceny aktualnego samopoczucia ($p < 0,05$). W pomiarze drugim badani chłopcy najczęściej wybierali odpowiedź „*jak większość ludzi*”. Zatem badani z tej grupy mieli poczucie, że mimo trudnej sytuacji, jaką jest pobyt w placówce izolacyjnej, ich ogólne samopoczucie zbliżone do samopoczucia ludzi przebywających na wolności.

9. Wnioski

Na podstawie zebranych informacji można stwierdzić, że trening biblioterapeutyczny przyczynił się do zauważalnych zmian w opiniach nieletnich dotyczących jakości ich życia osobistego, aspiracji, planów oraz zadań życiowych. Podkreślić należy, że wychowawcy, pracujący z młodzieżą, biorącą udział w eksperymencie, zauważyli wyraźną poprawę ich funkcjonowania w realiach schroniska dla nieletnich. Ogólnie w wyniku przeprowadzonego eksperymentu w grupie nieletnich uczestniczących w treningu biblioterapii zaobserwowano korzystne zmiany w zakresie następujących cech, analizowanych zaburzeń w zachowaniu: *problemy uwagi (Attention Problems)*, *lęki i depresje (Anxious-depressed)*; *inne problemy (Other Probs)*; *zachowania przestępcze (Delinquent behavior)*; *wycofanie (Withdrawn)*; *zachowania agresywne (Aggressive behavior)*; *problemy społeczne (Social Problems)*. W ocenie wychowawców po zakończonym treningu biblioterapeutycznym jego uczestnicy prezentowali widocznie mniej zachowań takich jak: trudności z koncentracją, niekończenie rozpoczętych czynności, trudności w stosowaniu się do poleceń, instrukcji, pobudzenie, hiperaktywność, zdenerwowanie, niepokój ruchowy, impulsywność, napięcie emocjonalne, trudności w nauce, osiąganie słabych wyników poniżej swoich możliwości, roztargnienie, niedokładność w wykonywaniu pracy, nieuwaga. W percepcji personelu pracującego z nieletnimi widocznie zmniejszyła się ich skłonność do prezentowania zachowań cechujących się niską aktywnością, skrytością, nieśmiałością, preferowaniem samotnych form spędzania czasu, płaczliwością, skłonnością do perfekcjonizmu, poczuciem winy i poczuciem małowartościowości. W opinii patronów ich podopieczni istotnie rzadziej bywali nerwowi lub napięci, rzadziej wpadali w zakłopotanie i byli podejrzliwi, smutni, depresyjni. Zdaniem personelu po przeprowadzonym treningu biblioterapii jego uczestnicy cechowali się istotnie niższą skłonnością do zamartwiania i dręczenia się, narzekania, czy przewrażliwienia na krytykę. Byli natomiast bardziej skłonni do współpracy z innymi, w grupie rówieśniczej postrzegani jako bardziej lubiani i koleżeńscy, równocześnie podczas przydzielanych czynności wykazywali się większą inicjatywą własną i samodzielnością w wykonywaniu prac. Ich zachowanie cechowała widocznie większa rozwaga, bardziej przestrzegali ustalonych zasad i norm obowiązujących w grupie. W opinii wychowawców nieletni ci stali się bardziej autentyczni- rzadziej mówili nieprawdę, wzrósł poziom kultury słownictwa. Spadła ilość przejawianych trudności w nauce,

wychowankowie z większą inicjatywą realizowali obowiązek szkolny, byli aktywniejsi i dokładniejsi podczas zajęć edukacyjnych.

Uwzględniając, że badanie arkuszem TRF Achenbacha daje możliwość zdiagnozowania dwóch typów zaburzeń w zachowaniu, należy zaznaczyć, iż w grupie uczestniczącej w zajęciach o charakterze biblioterapeutycznym zaobserwowano także widoczne zmiany w nasileniu występowania zachowań intenalizacyjnych (*overcontrolled*) i zachowań eksternalizacyjnych (*undercontrolled*). Z obserwacji personelu schroniska bezpośrednio pracującego z nieletnimi wynika, że po odbytych zajęciach zmniejszyło się występowanie zachowań nadmiernie kontrolowanych. Wychowankowie postrzegani byli jako mniej neurotyczni i wycofani, podchodzący z lękiem do ludzi i nowych sytuacji. Spadła zatem skłonność nieletnich do wpadania w stany depresyjne i lękowe, nadmierne wycofanie społeczne oraz dolegliwości somatyczne, będące objawami stanów nerwicowych. Ponadto z informacji udzielonych przez wychowawców sprawujących patronat wychowawczy wynika, że ich podopieczni w widocznie mniejszym stopniu prezentowali zachowania słabo kontrolowane cechujące się niską kontrolą emocji. Widocznie rzadziej dochodziło do przejawów łamania norm, zarówno dotyczących regulaminu grupy i placówki, jak i wynikających z obowiązków szkolnych (opuszczanie zajęć, przeklinanie, kłamstwa). W dużym stopniu wyeliminowane zostały akty agresji międzyrówieśniczej.

Powyższe dane empiryczne zebrane za pomocą Arkusza Obserwacyjnego Thomasa M. Achenbacha pozwalają stwierdzić, że w efekcie zajęć biblioterapeutycznych doszło do znacznego przeobrażenia zachowania wychowanków w relacjach z kadrą placówki. Wychowankowie dotychczas niejednokrotnie antagonistycznie nastawieni do personelu, po odbyciu zajęć prezentowali postawę większej otwartości. Umożliwiło to wychowawcom nawiązanie pełniejszego dialogu wychowawczego z podopiecznymi. Mimo, że w założeniu pracownicy placówki nadal współdziałają z sądem, przestali być postrzegani przez umieszczonych w schronisku nieletnich jako element izolacji i represjonowania. Podopieczni częściej dostrzegali starania wychowawców w celu nawiązania współpracy rodziną i szkołą, oraz innymi instytucjami i organizacjami w celu zapewnienia wychowankom warunków do prawidłowego rozwoju społecznego, ochrony, a także pomocy w trudnych sytuacjach.

Charakter i przebieg treningu biblioterapii umożliwił zjednanie sobie zaufania podopiecznych, zainteresowanie i zaangażowanie ich w prowadzoną w schronisku działalność wychowawczą. Partnerskie traktowanie uczestników oraz funkcjonowanie w ich oczach jako osoba autentyczna i znacząca to cechy, będące podstawą skutecznych oddziaływań. Wychowawca, zaczął być postrzegany jako osoba, która przede wszystkim poświęca czas i zajmuje się podopiecznym, odpowiada, wspiera, wyjaśnia to, co dla niego ważne

i niezrozumiałe. Z jego pracy, trudu, poświęcenia, ale także radości, zadowolenia i satysfakcji wyrósł autorytet. Stało się to doskonałą płaszczyzną do stworzenia w schronisku korzystnych warunków rozwoju wychowanka, przekazania mu odpowiednich wartości czuwając zarazem nad przyjmowaniem pseudowartości.

Spośród analizowanych odniesień emocjonalnych widocznie pożądane zmiany wystąpiły w zakresie sfer „Nauka” i „Ojciec”. Ze zgromadzonych za pomocą Testu Kolorowych Kwadratów w opracowaniu A. Weysenhoff (TKK) informacji wynika, że uczestnicy zajęć biblioterapeutycznych posiadali widocznie więcej pozytywnych skojarzeń emocjonalnych do wszelkiej aktywności związanej z nauką i edukacją. Stymulowani i zachęceni do różnych form aktywności wychowankowie podczas poszczególnych zajęć wykonywali i prezentowali wiele samodzielnych prac w bardzo różnorodnej formie - graficznej, ustnej i pisemnej. Ich treść nie była wartościowana w kategoriach oceny- w omawianiu prac nacisk kładziono na wzmocnienia pozytywne. Ewentualne uwagi formułowane były w formie konstruktywnej. Nieletni byli zachęceni do wyrażania własnych poglądów i opinii. W widoczny sposób wpływało to na podniesienie poziomu satysfakcji z wykonanej pracy, zaspokajało potrzebę uznania, sukcesu i osiągnięć. Taka forma komunikacji podczas zajęć wywołała pozytywne reakcje emocjonalne w obszarze nauki, co cieszy szczególnie, jeśli wziąć pod uwagę fakt, że wychowankowie schroniska posiadają często kilkuletnie opóźnienie organizacyjne w przebiegu kariery szkolnej. Pozytywne przeobrażenie w tym obszarze może być motorem dalszych pozytywnych zmian w przyszłej edukacji wychowanków.

Wzrost pozytywnych odniesień do osoby ojca świadczy o tym, że wychowankowie uświadamiali sobie, iż ojciec może być źródłem oparcia i pozytywnych emocji. W pewnych odniesieniach występowało utożsamianie ojca z Bogiem Ojcem - wszechmogącym, rozumiejącym, kierującym się dobrocią i miłością do dzieci, jednak nie pozbawionym cech ludzkich. Tak kształtowany podczas zajęć wizerunek Ojca- Stwórcy sprawiał, że stawał się on bliższy, pozwalał na werbalizowanie nawet negatywnych emocji i obaw. Uczestnicy mieli możliwość symbolicznego dialogu dotyczącego wątpliwości w zakresie sprawiedliwości zdarzeń i całego świata. Pozytywne zmiany w odniesieniu emocjonalnym do sfery „Ojciec” mogą być początkiem zmian w często trudnych relacjach rodzinnych i wpłynąć na faktyczną poprawę jakości relacji wychowanków w tym rodzicem. Mogą także świadczyć o wyrażeniu potrzeby kontaktu z ojcem, dotychczas fizycznie lub psychicznie nieobecnym w życiu nieletnich, potrzeby posiadania wzorca roli męskiej, zaproszenia go do dialogu i budowania relacji.

Ponadto po przeprowadzonym eksperymencie w grupie wychowanków biorących udział w zajęciach zwiększyła się liczba nieletnich z wysokimi wynikami samooceny obecnych dokonań życiowych mierzonych za pomocą „Drabiny Szczęścia”. Uczestnictwo w zajęciach

biblioterapeutycznych dało wychowankom szansę na podniesienie samooceny własnych aktualnych dokonań życiowych. Zatem uczestnicy zajęć poczuli się dowartościowani, a ich aktywność była dla nich źródłem pozytywnych informacji zwrotnych. Stworzenie im możliwości pozytywnej ekspozycji siebie w sposób społecznie akceptowany wpłynęło na zwiększenie poczucia satysfakcji, zaspokojenie potrzeb uznania i osiągnięć. Fakt ten bez wątpienia może też wpłynąć motywująco do dalszej pracy nad samym sobą i osiągania dalszych sukcesów życiowych przez podopiecznych placówki.

W zakresie zainteresowań własnych po udziale w treningu biblioterapii wychowankowie częściej deklarowali czytanie książek jako preferowaną formę aktywności w czasie wolnym, widocznie wzrosła częstotliwość wskazywania „zdrowia”, jako uświadamianego celu życiowego. Wzrost zainteresowania książką i wybierania czytelnictwa, jako formy spędzania czasu wolnego może mieć bezpośrednie przełożenie na dalsze funkcjonowanie wychowanków nie tylko w realiach schroniska. Czytanie bowiem to aktywność, która stymuluje mózg, wzbogaca słownictwo. Ponadto poszerza wiedzę poprzez książki traktujące o różnych problemach, powieści osadzone w różnych ramach czasowych. Wychowanek ma możliwość poznać różne zachowania ludzi, różnorodne miejsca. Czytelnictwo pozwala na symboliczne odnajdywanie się napotkanych w życiu sytuacjach. Ponadto czytanie książki niejako wymusza na wychowankach skupienie i koncentrację, rozwija wyobraźnię, oraz daje możliwość przeniesienia różnych sytuacji z książek do życia codziennego. Choć dzieje się to zazwyczaj podświadomie, pozwala wiele trudności przewidzieć i z wieloma sobie poradzić. Jak się okazało czytanie buduje u nieletnich poczucie własnej wartości, daje satysfakcję, zabija nudę i rozwija zainteresowania.

Widoczny wzrost znaczenia zdrowia, jako wartości w opinii wychowanków jest szczególnie cenny w kontekście realizowanych przez placówkę zadań profilaktycznych. Zajęcia biblioterapeutyczne uświadomiły wychowankom wartość zdrowia, przez co dały możliwość kształtowania w podopiecznych kompetencji, które są niezbędne do odpowiedzialnego uczestnictwa w życiu społecznym. Postrzeganie zdrowia, jako wartości stworzyło podopiecznym możliwość odkrywania, jakie wybory służą rozwojowi i lepszej jakości życia, pomogło zrozumieć siebie i innych, oraz budować obraz świata najbliższy codziennym doświadczeniom. Ponadto uświadomiło konieczność odpowiedzialności, będącej pierwszym stopniem profilaktyki różnych zagrożeń i zachowań problemowych. Zważywszy, że postawa wobec zdrowia kształtuje się u człowieka pod wpływem różnych czynników i wzorców osobowych zaobserwowanych w domu, szkole, społeczeństwie, środkach masowego przekazu, na dbałość o zdrowie składa się zespół codziennych zachowań wyznaczający sposób życia. Możliwość uświadomienia znaczenia zdrowia, jakie dał wychowankom udział w zajęciach, ma też istotne znaczenie profilaktyczne

i może być traktowane jako element działań prewencyjnych, które obejmują wszystkie działania podejmowane w celu zapobiegania chorobie, i niepożądanym skutkom. Pamiętając, że wiele zaburzeń występujących u młodzieży, może mieć podłoże behawioralne, związane z zachowaniami, a więc ze sposobem życia w tym zażywaniem narkotyków.

Bibliografia

1. Bartkowicz Z., *Pomoc terapeutyczna nieletnim agresorom i ofiarom agresji w zakładach resocjalizacyjnych*, AWH Antoni Dudek, Lublin 2001
2. Bartkowicz Z., Węgliński A., (red.) *Pedagogika resocjalizacyjna wobec współczesnych zagrożeń*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013
3. Borecka I., *Biblioterapia: teoria i praktyka: poradnik..(Propozycje i Materiały)*, SBP, Warszawa 2001
4. Brzezicki J., *Metodologia badań psychologicznych*, PWN, Warszawa 1999
5. Buksik D., *Wrażliwość sumienia. Studium psychologiczne*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno - Pedagogicznej, Warszawa 2003
6. Cantril H., *The pattern of human concern*. Rutgers University Press 1965
7. Czapów Cz, Jedlewski S, *Pedagogika resocjalizacyjna*, PWN, Warszawa 1971
8. Drwal R. Ł., *Adaptacja kwestionariuszy osobowości: wybrane zagadnienia i techniki*, PWN, Warszawa 1995
9. Goldstein A.P., Reagles K.W., Amann L.L., *Umiejętności chroniące. Zapobieganie narkomanii wśród młodzieży*, Katolicka Fundacja Pomocy Osobom Uzależnionym i Dzieciom KARAN, Warszawa 2001
10. Hanek, L., *Wprowadzenie do sesji na temat arteterapii*, Zeszyty Naukowe Akademii Muzycznej we Wrocławiu, Wrocław 1989
11. Konopczyński M., *Metody twórczej resocjalizacji: teoria i praktyka wychowawcza*, PWN, Warszawa 2006
12. Konopczyński M., Nowak B., (red) *Ciągłość i zmiana*, Wydawnictwo Pedagogium, Warszawa 2008
13. Łobocki M., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Impuls, Kraków 2006
14. Pilch T., Bauman T., *Zasady badań pedagogicznych.*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2001
15. Popek S., *Barwy i psychika*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2003
16. Schmitt E.E., *Oskar i Pani Róża*, Znak, Kraków 2011
17. Tomasik E., *Czytelnictwo i biblioterapia w pedagogice specjalne*, Wydawnictwo WSPS, Warszawa 1994
18. Sawicka K. (red.), *Socjoterapia*, CMPPP, Warszawa 1999
19. Urban B., Stanik J. M., (red.) *Resocjalizacja Teoria i praktyka pedagogiczna t.1 i 2*, PWN, Warszawa 2008
20. Węgliński A., *Mikrosystemy wychowawcze w resocjalizacji nieletnich. Analiza pedagogiczna*, Wydawnictwo AWH Antoni Dudek, Lublin 2004
21. Weyssenhoff A., *Preferencje barw w diagnozowaniu stanów emocjonalnych osób zdrowych i chorych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1991